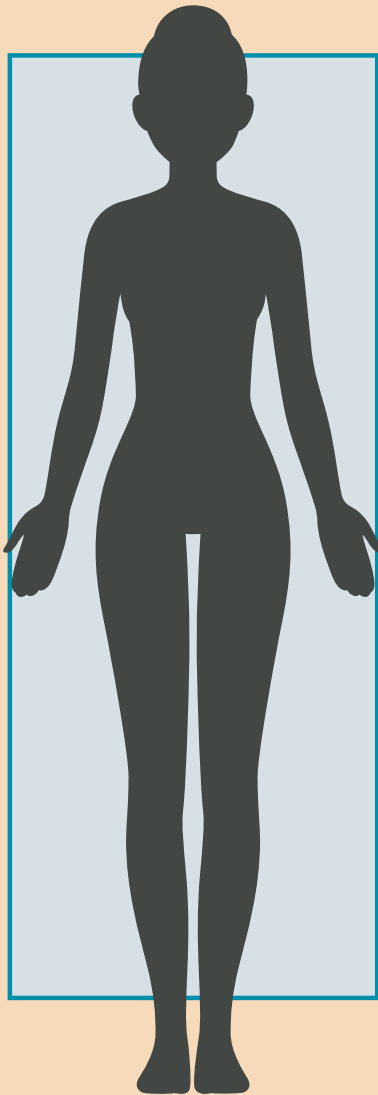

Hokjesdenken?

‘Door twee hokjes te hebben, beperken we de diversiteit’, zegt Almatine Leene

‘De mensheid bestaat uit mannen en vrouwen.’ Nog maar kortgeleden was dat zo vanzelfsprekend dat het doen van die uitspraak was als het intrappen van een open deur. En overal waar het evangelie had geklonken, wist men dat het God was die man en vrouw schiep, naar zijn beeld. Eeuwenlang vormde dat het uitgangspunt voor het denken over de mens en voor de inrichting van de maatschappij. Maar dat is veranderd. De tweedeling man-vrouw is helemaal niet vanzelfsprekend en moet verdwijnen, zo zegt een koor van stemmen – in de media, de politiek, het onderwijs, en ook in de kerken.

De Protestantse Theologische Universiteit voegde zich onlangs in dit koor door een Europese ‘regenboogindex’ te presenteren, met 24 aanbevelingen voor kerken om lhbtï-inclusiever te worden. En vanuit de GKv klonk de stem van Almatine Leene, predikant in Hattem en docent aan hogeschool Viaa. ‘Door twee hokjes te hebben, beperken we de diversiteit’, zei ze in een column in het *ND* van 23 april 2021. Wat bedoelt ze precies? En hoe komt ze ertoe om dat te zeggen?

Binair raamwerk

Leene vertelt in haar column hoe er onder haar studenten verwarring heerst over de betekenis van het man- en vrouw-zijn. Jarenlang stelde zij hen tijdens colleges over seksualiteit de vraag of ze zichzelf allereerst als mens zagen of als man of vrouw. Dat leidde altijd tot verhitte gesprekken, omdat ze zich afvroegen wat mannelijkheid en vrouwelijkheid eigenlijk

is. Maar sinds Leene hen de laatste jaren laat kennismaken met het leven van iemand met interseksualiteit (d.w.z. met een lichaam dat zowel vrouwelijke als mannelijke kenmerken heeft), vragen ze zich af waarom interseksuele mensen eigenlijk moeten kiezen voor een van de twee genders en waarom wij zo 'behept' zijn met mannelijkheid en vrouwelijkheid.

Vergissen wij ons als we denken dat er twee geslachten zijn die van elkaar verschillen?

Bijna terloops stelt Leene vervolgens dat het denken in twee groepen (het 'binaire raamwerk') er niet altijd geweest is, dat het pas ontstaan is in de achttiende eeuw en dat men vóór die tijd uitging van een 'éénseksmodel'. Veel lezers zullen verbaasd hebben opgekeken toen ze dit lasen. Bedoelt Leene dat wij ons vergissen als we denken dat er twee geslachten zijn die van elkaar verschillen? En dat mensen het vroeger beter wisten dan wij?

Eénseksmodel

Leene onderbouwt haar bewering niet, maar waarschijnlijk ontleent ze die aan de historicus en seksuoloog Thomas Laqueur, die het 'éénseksmodel' in 1990 introduceerde.¹ Laqueur onderzocht wat er vanaf de oudheid in filosofische en anatomische werken geschreven was over het menselijk lichaam en hoe het werd afgebeeld. Daaruit concludeerde hij dat men meende dat het mannelijke en vrouwelijke lichaam dezelfde anatomie hadden, inclusief de geslachtsorganen. Alleen waren bij mannen de geslachtsorganen naar buiten gekeerd, terwijl ze bij vrouwen door een tekort aan hitte naar binnen gekeerd bleven. Eigenlijk onderscheidde men maar één geslacht. Vrouwen waren wel *minder* dan mannen, maar niet wezenlijk *anders*. De maatschappelijke rollen die mensen vulden, waren dan ook niet per se geslachtsgebonden. In de achttiende eeuw veranderde dat. Toen ontstond er volgens Laqueur een nieuw biologisch model, waarin juist het anders-zijn van mannen en vrouwen werd geaccentueerd; ze verschilden van elkaar als appels en sinaasappels. En iemands geslacht ging bepalen welke maatschappelijke rol hij of zij mocht vervullen.

Geslacht: bedacht

Laqueur wilde aantonen dat het *beeld* dat we hebben van de menselijke anatomie, geen vaststaand gegeven is, maar bepaald wordt door de *blik* waarmee we ernaar kijken. Daarmee bouwde hij voort op vrouwenstudies en feministische theorieën. In navolging van Simone de Beauvoir maakten die nadrukkelijk onderscheid tussen biologisch geslacht en 'gender'. Met dat laatste bedoelden ze de *maatschappelijke rol* van mannen en vrouwen. Gender ligt niet vast, zeiden ze, maar wordt door mensen bedacht. Het is een 'sociale constructie' en daarbij spelen machtsfactoren vaak een rol: vrouwen worden vanwege hun geslacht beperkt in hun mogelijkheden. Laqueur stelde nu dat '*biologisch geslacht*' eigenlijk ook een bedachte constructie is. In een tijd dat men geloofde in een kosmische orde waarin alles en iedereen een vaste plek had, 'zag' men volgens hem maar één geslacht. Toen dat geloof verdween, wilden mannen hun superieure positie rechtvaardigen met hun biologische superioriteit. Toen 'ontdekte' men opeens wezenlijke lichamelijke verschillen tussen mannen en vrouwen.

Kritiek

Laqueurs' theorie kreeg een warm onthaal, maar ook kritiek. Zo werd erop gewezen dat theoretische boeken niets zeggen over de ervaringen van mensen in het dagelijks leven.² Bovendien werd aangetoond dat zijn verhaal niet klopt. Ook in theoretische boeken zijn naast het éénseksmodel vele voorbeelden te vinden van een andere visie op het biologische geslacht.³ Kortom: 'De situatie was veel complexer dan Laqueur ons wil doen geloven.'⁴

- 1 Thomas Laqueur, *Making Sex. Body and Gender from the Greeks to Freud*, Cambridge, Mass. and London, Harvard University Press. 1990.
- 2 Zie Janine Fubel, *Eine kurze Erläuterung zu Thomas Laqueurs Körpermodellen und die Reaktion von Barbara Duden*, <https://genderini.files.wordpress.com/2009/01/janinefubel-eine-kurze-erlauterung-zu-thomas-laqueurs-korpermodellen-und-die-reaktion-von-barbara-duden1.pdf>.
- 3 Helen King stelt dat Laqueur bronnen buiten beschouwing heeft gelaten en onzorgvuldig omgaat met de bronnen die hij wel gebruikt, in: *One-Sex Body on Trial. The Classical and Early Modern Evidence*, Burlington, Farnham, 2013, Preface, p. x.
- 4 Aldus Eric Jorink in 'De geest heeft geen sekse, maar het lichaam? Descartes en het onderzoek van zeventiende-eeuwse Nederlandse anatomen naar de fysieke verschillen tussen man en vrouw', in: Myriam Everard en Ulla Jansz (red.), *Sekse. Een begripsgeschiedenis*, Hilversum, 2018, p. 21-39.

De visie van Leene

Toch beweert Leene simpelweg dat er eeuwenlang slechts een 'éénseksemodel' bestond. Waarom doet ze dat? Misschien ziet ze het als een ondersteuning van haar eigen visie.⁵ Ze meent namelijk dat we wel een 'gedeeld mens-zijn' hebben, maar niet moeten uitgaan van *wezenlijke* verschillen tussen mannen en vrouwen. Juist individuele verschillen zijn van belang. De categorieën 'man' en 'vrouw' noemt ze dan ook hokjes. Hokjes die tot problemen leiden, voor haar studenten, voor iedereen en zeker voor mensen die er vanwege afwijkingen niet in lijken te passen.

Met deze visie sluit Leene helemaal aan bij het huidige culturele klimaat. Maar het is wel iets radicaal anders dan wat de kerk altijd uit de Bijbel heeft opgemaakt. De vraag is dus nog steeds: hoe komt zij ertoe dit te zeggen?

Geslacht: geschapen

Als gereformeerd theoloog verwijst Leene naar de Bijbel. Hoe doet ze dat? Ze zegt in haar column dat God diversiteit in de schepping heeft gelegd, maar dat we in Genesis 1 en 2 niet lezen 'dat God dé man en dé vrouw schiep. Elk mens is uniek, bijvoorbeeld qua lichaam en emotie. Voor je het weet beperken we die diversiteit tot slechts twee hokjes, omdat het anders verwarrend zou zijn. Maar dat zegt meer over onszelf. Als we het lastig vinden om met diversiteit om te gaan, pleit ik er graag voor om vooral gericht te zijn op ons gedeelde door God gegeven mens-zijn.'

Laten we haar beweringen eens onder de loep nemen. Het klopt inderdaad dat God diversiteit in de schepping heeft gelegd. Maar wat die diversiteit is, maakt Leene niet duidelijk, terwijl God dat in zijn Woord wél doet. In Genesis 1 lezen we hoe God de hemel en de aarde scheidt en onderscheid tussen zijn schepselen aanbrengt. Hij maakt onderscheid tussen licht en duisternis, water boven het hemelgewelf en eronder, en scheidt het water onder de hemel van het droge. En Hij geeft namen: dag en nacht, zee en land. Naamgeving wil zeggen dat God grenzen stelt: je bent dit en niet dat. Zo heb Ik het vastgesteld.

Daarna laat God uit de aarde allerlei soorten gewas en bomen opkomen. Vervolgens maakt Hij de zon, de maan en de sterren en bepaalt welke taken zij hebben (vss. 14-16). Hij maakt allerlei soorten dieren in de zee, in de lucht en op aarde. En

ten slotte scheidt Hij de mens naar zijn evenbeeld. En hoe scheidt hij die mens? Niet in een onbepaalde 'diversiteit', maar mannelijk en vrouwelijk.⁶ Zo duidt God in Genesis 1 dus zelf aan wat de diversiteit is die Hij in zijn schepping gelegd heeft en die Hij door zijn voorzienigheid in stand houdt. En binnen de grenzen van deze diversiteit is er dan weer heel veel variatie, ook in mannen en vrouwen.

Ervaringstheologie

Maar wat doet Leene? Dat wat God gemaakt heeft, reduceert zij tot iets abstracts, namelijk het door Hem gegeven 'mens-zijn'. En ze suggereert dat *wij* het zijn die de diversiteit in dit mens-zijn tekortdoen met *onze* hokjes. Dat zou dan weer voortkomen uit onze behoefte aan orde en onze moeite om met diversiteit om te gaan. Maar waarop baseert Leene deze stelling? Het is immers Gods eigen Woord dat ons de categorieën man en vrouw aanreikt. En de menselijke ervaring van alle eeuwen bevestigt wat Gods Woord ons vertelt. Niet mensen hebben deze 'hokjes' bedacht, maar God heeft ze geschapen en Hij heeft ons dat geopenbaard.

Trouwens, als je de indeling van man en vrouw een door mensen bedacht hokje noemt, waarom zou je dan nog wél spreken over ons gedeelde mens-zijn? Moet Leene dan niet verdergaan en met de evolutietheorie zeggen dat de mens moet worden ingedeeld bij het dierenrijk en geen recht heeft op een eigen 'hokje'? Of misschien andersom: dat het niet eerlijk is om de dieren uit te sluiten van ons gedeelde mens-zijn?

God schiep de mens mannelijk en vrouwelijk en ieder mens is echt en helemaal mens. Maar ons mens-zijn, ook ons man-zijn en vrouw-zijn is op allerlei manieren aangetast. Dat geldt voor onze lichamen, voor onze seksuele verlangens, het geldt trouwens ook voor de rest van de schepping (Rom. 8:19-20). We ervaren het allemaal. Maar alleen Gods Woord leert ons hoe God ons geschapen heeft, dat Gods vloek op zijn schepping rust én dat God zijn kinderen 'uit het lichaam van deze dood' verlossen zal (Rom. 7:24). Daarom moeten we met *de bril van Gods Woord* op naar onszelf kijken en onszelf beoordelen.

Leene verwijst wel naar de Bijbel, maar als het erop aankomt kiest ze voor haar visie op ons mens-zijn toch een andere weg. Zij zet in bij onze *ervaring* en *autonomie*. Het kijken naar een tv-programma over een intersekse medemens moet leiden tot het aanpassen van de door God geopenbaarde waarheid over onze natuur. Het is kennelijk de ervaring die ons leert wat mens-zijn inhoudt. We moeten ons dan ook niet meer het

hoofd breken over de betekenis van ons man- en vrouw-zijn, maar ons richten op de ervaring van dat mens-zijn en ons afvragen wat gender eigenlijk is. In een onderling gesprek zouden we daarvan een rijker beeld krijgen en het zou ons zelfs een rijker beeld van God de Schepper opleveren. We moeten niet proberen mensen in een van onze hokjes te duwen, maar op zijn minst bereid zijn nieuwe hokjes te maken voor mensen die er niet zomaar in passen.

Omgekeerde wereld

Maar wat betekent dit anders dan dat wij zelf gaan bepalen wie wij willen zijn en hoe wij moeten leven? Ja, zelfs wie God de Schepper is? Dat is toch de omgekeerde wereld?⁷ De opstellers van de regenboogindex vinden dat juist een goede ontwikkeling. Kerken die de Bijbel *niet* gebruiken 'als een normatief instrument voor het definiëren van genderrollen' krijgen daarvoor van hen een vol punt, kerken die dat *wel* doen, scoren op dit onderdeel niet.⁸

De overtuigingskracht van de heersende cultuur is vrijwel onweerstaanbaar voor de meeste mensen.⁹ Binnen de kerken lijkt dat ook steeds meer het geval.¹⁰ Theologen spelen daarbij een rol. Laten we hopen dat de GKV de redeneringen van Almatine Leene niet volgen. Anders zal het beeld van God en mens dat ze uiteindelijk overhouden, gesneden zijn op de maat van de eenentwintigste eeuw. ■

5 Leene lijkt daarbij te vergeten dat voor Laqueur ook het éenseksemmodel niet meer dan een 'constructie' is.

6 De Here Jezus herhaalde dit en voegt eraan toe dat God de mens zo is blijven scheppen: 'Hebt u niet gelezen dat Hij die *de mens* gemaakt heeft, hen van het begin af mannelijk en vrouwelijk heeft gemaakt?' (Mat. 19:4; Mar. 10:6).

7 Een soortgelijke fout maakte Leene al in haar proefschrift, waarin ze stelt dat er in de Drie-eenheid sprake is van wederkerige onderdanigheid, omdat volmaakte liefde uitsluit dat de een zich aan de ander zou onderwerpen. Hier wordt een bepaald menselijk begrip van liefde geprojecteerd op de verhoudingen tussen Vader, Zoon en Geest. Deze visie op Gods wezen bepaalt vervolgens weer haar visie op man en vrouw als beeld van God. Zowel in de leer over God als in de leer over de mens is uiteindelijk niet de Schrift, maar een egalitaire visie op 'relationaliteit' beslissend. Zie Almatine Leene, *Triniteit, antropologie en ecclesiologie. Een kritisch onderzoek naar de implicaties van de godsleer voor de positie van mannen en vrouwen in de kerk*, Amsterdam, Buijten & Schipperheijn, 2013, p. 94, 211.

8. <https://inclusive-churches.eu/2021/questions>.

9 Andreas Kinneging wijst hierop in *De onzichtbare maat. Archeologie van goed en kwaad*, Amsterdam, Prometheus, 2016, p. 371, 372.

10 Over de ontwikkelingen in de kerken: Dr. G. Dekker, *Zie hoe alles hier verandert. Het verloop van de Gereformeerden*, Utrecht, Kok, 2016.

Voor haar visie op ons mens-zijn zet Leene in bij onze ervaring en autonomie

